

Ideológia liberalizmu a jej miesto v súčasnom svete

Jozef Palitefka

Abstrakt

Príspevok je venovaný skúmaniu ideológie liberalizmu a jej miestu v súčasnom celosvetovom dani. Východiskom tohto skúmania je uchopenie samotnej podstaty ideológie a následne poukázanie na viacero funkcií, ktoré každá ideológia plní. Od všeobecného chápania ideológie autor prechádza k ideológii liberalizmu. Upriamuje pozornosť na jej počiatky, podstatu, hlavné znaky a na to, ako sa táto ideológia podieľa na procesoch, ktoré prebiehajú v súčasnom globalizovanom svete. Vyústením príspevku je poukázanie na niektoré jej slabé miesta a jej limity.

Kľúčové slová

Ideológia, liberalizmus, sloboda, individualizmus, liberálna demokracia, trh, F. Fukuyama, S. P. Huntington, J. Locke, Západ, civilizácia, kultúra, globalizácia, súčasnosť.

Úvod

Je iste zrejmé, že ideológie zohrávajú v medzinárodnom diani nemalú úlohu. Napríklad Francis Fukuyama videl význam ideológií až v takej miere, že dejinný proces interpretuje predovšetkým ako boj rôznych ideológií. Hoci je takéto uvažovanie podľa mojej mienky prehnané a chápanie historického procesu značne zúžené¹, predsa len sa ideológie významnou mierou podieľali a aj podieľajú nielen na určitej interpretácii skutočnosti, ale významnou mierou ovplyvňujú mnohé procesy, ktoré majú výrazný dopad v globálnom priestore. Rozdelenie sveta počas studenej vojny je toho dostatočným dôkazom. Aj z toho dôvodu je veľmi dôležité pozastaviť sa pri tomto pojme, poukázať na jeho význam a hľadať funkcie, ktoré ideológie v ľudskom živote zohrávajú.

Už Aristoteles sa vyjadril o človeku, že je *zoon politikon*, t. j. bytosť politická, sociálna, spoločenská a jej prirodzenou podstatou je život v spoločnosti a štáte. V súvislosti s tým možno tvrdiť, že všetci ľudia sú aj politickí myslitelia. Vedome alebo nevedome používame mnohé politické idey a pojmy. V našom slovníku používame také pojmy ako sloboda, rovnosť, spravodlivosť, právo, konzervatívce, liberál, socialista, komunista a fašista.² Možno si to niekedy

¹ Jeho teória konca dejín sa ukázala ako absolútne nereálna.

² HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994, s. 9.

ani neuvedomujeme, že tieto pojmy úzko súvisia s rôznymi ideológiami, prípadne, že označujú niečo, na čo sa pojem ideológia vzťahuje.

Definícia pojmu

Ako mnoho pojmov v spoločenských vedách, tak aj pojem ideológia „prešiel“ počas svojej existencie viacerými zmenami a v súčasnosti sa tento pojem používa vo viacerých významoch. Jednoznačná definícia ideológie teda neexistuje a trochu zjednodušene by sa dalo povedať, čo autor, to iná definícia tohto pojmu.

Slovo ideológia by sme doslovne mohli preložiť ako náuka (veda) o ideách. „*Tento pojem pochádza podľa anglo-amerického Encyklopédie filozofie od Desttuta de Tracyho (1754 - 1836), ktorý ho ako prvý použil v prednáške 20. júna 1796.*“³ Formovanie tohto pojmu úzko súviselo s obdobím osvietenstva, ktoré sa snažilo vymaniť vedu spod vplyvu náboženstva a autority cirkvi ako aj „očistiť“ vedu od silne metafyzických obsahov. Z tohto dôvodu sa mal zmenený pohľad na vedu prejavovať aj v jej názve. Zaujímavosťou je, že Tracy pôvodne použil pojem ideológia ako súčasť zoológie. Neskôr však tento pojem u neho naberať širší rozsah, čo bolo ovplyvnené jeho snahou o nájdenie vedy, ktorá by stála nad všetkými ostatnými vedami a stala sa tak garantom jednoty ostatných vied.⁴ Pomocou tejto vedy o ideách (ideológii) môžeme podľa Tracyho pochopiť to, ako vlastne „pracuje“ duša, ktorá tieto idey vytvára. Je zrejmé, že Tracyho chápanie pojmu ideológia je veľmi široké a nevzťahovalo sa len na oblasť ako tomu bude neskôr.

Výrazný posun významu pojmu k politickej oblasti nájdeme v dielach K. Marxa, ktorý ideológiu chápe ako falošné vedomie. K. Marx vychádzajúc zo svojej teórie dialektického materializmu rozlišuje dve úrovne skutočnosti. Prvou je materiálna základňa, ktorá je primárna, čo znamená, že hlavné hybné sily spoločenského diania vychádzajú práve z materiálnych podmienok. Túto materiálnu základňu tvoria výrobné sily (nerastné suroviny, stroje, nástroje, továrne, pracovné schopnosti a návyky obyvateľstva a podobne) a výrobné vzťahy, ktoré určujú, v akom vzťahu sú jednotlivci k výrobným silám. Zjednodušene by sa dali tieto výrobné vzťahy stotožniť s vlastnickými vzťahmi. Nad touto materiálnou základňou sa nachádza ideologická nadstavba (ideológia), do ktorej môžeme zaradiť náboženstvo, filozofiu, umenie, právo, morálku atď. Ideologická nadstavba teda vždy nejako odráža materiálnu základňu, takže podľa Marxa je vedomie určované životom. Z uvedeného vyplýva, že náboženstvo, filozofia, umenie, právo, morálka ap. sú vždy v určitej miere poplatné ekonomickým vzťahom a vyjadrujú záujmy jednotlivých tried, ktoré existujú „vďaka“ práve pretrvávajúcim výrobným vzťahom. V jednotlivých etapách dejín síce môže existovať viacero ideológií, no v každom tomto období je jedna ideológia, ktorá má dominantné postavenie. Dominantná ideológia vyjadruje záujmy triedy, ktorá má v spoločnosti dominantné postavenie, t. j. triedy vládnucej. Jej ideológia „*má tendenciu stabilizovať stávajúci mocenský poměr a ospravedlňovať (legitimovať) je. Preto revolúcia mení vládnuce ideológie, pretože keď sa mení materiálna základňa, promeňuje sa celá duchovná nadstavba.*“⁵

³ GEFERT, Richard: Ideológie v politickom živote (2) - K otázke jejich zrodzenia a statusu [online]. *E-polis.cz*, 23. duben 2006. [cit. 2023-04-22]. Dostupné z <https://www.e-polis.cz/clanek/ideologie-v-politickom-zivote-2-k-otazke-jejich-zrodzenia-a-statusu.html>, ISSN 1801-1438.

⁴ Tamže.

⁵ ANZENBACHER, Arno: *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1990, s. 31.

Marxove chápanie ideológie sa stalo dôležitým východiskom pre mnohých autorov, ktorí ju začali vnímať ako dôležitú súčasť politického nahliadania na skutočnosť, konania a rozhodovania. Napriek tomu, že Marxove chápanie ideológie obsahovalo silno negatívny náboj, postupne dochádza k tomu, že sa pojem ideológia začal chápať aj v neutrálnom zmysle, či dokonca pozitívnom. Celkovo ale možno konštatovať, že ideológia patrí medzi jeden z najkontroverznejších pojmov v politickej teórii. Aké je teda chápanie ideológie v súčasnosti? Napriek pestrosti rôznych definícií, budem vychádzať z *Blackwellovej encyklopédie politického myslenia*, kde sa uvádza, že „ideologie jsou soustavy symbolicky zatížených názorů a výrazů, které představují, interpretují a hodnotí svět tak, aby vytvářely, mobilizovaly, řídily, organizovaly a ospravedlňovaly určité způsoby nebo cíle jednání a jiné zatratily.“⁶

Z uvedenej definície vyplýva viacero funkcií, ktoré ideológie plnia. R. Geffert uvádza nasledujúce štyri:

1. *Explikačná funkcia* – ideológie slúžia na vysvetľovanie okolitého sveta, spoločnosti a miesta človeka v tomto svete a spoločnosti. Aj keď túto funkciu môže plniť aj veda a náboženstvo (súčasne môžu byť dôležitým predpokladom pre vznik ideológie), existujú oblasti ľudského života, kde ideológie zohrávajú dôležitú úlohu. Vedecké poznanie nie je absolútne a naráža na rôzne limity, ktoré sa snaží ideológia prekonať. Niekedy aj za cenu takého zjednodušenia problémov, ktoré je zo striktno vedeckého hľadiska neakceptovateľné. Taktiež na rozdiel od vedy, ideológie nie sú úplne „racionálne“, pretože určité hodnoty a ciele, ktoré deklarujú, môžu vychádzať z iracionálneho základu, ktorý nemusí byť striktno vedecky zdôvodniteľný.
2. *Integračná funkcia* – súčasťou ideológie sú určité hodnoty, normy a ciele, ktoré sú zdieľané istou skupinou ľudí. Tieto princípy sú integrujúcim prvkom jednotlivých ľudí, spoločností, či štátov. Integračná funkcia ideológie je zrejماً aj z obdobia studenej vojny, keď sa vytvárali mocenské bloky na základe určitej ideológie. Tým, že existuje viacero ideológií, dochádza k tomu, že medzi sebou tieto ideológie súperia, čo má za následok, že ideológie nielen spájajú, ale súčasne aj rozdeľujú.
3. *Normatívna funkcia* – ideológie slúžia ako určité normatívne vzory, čo znamená, že nejako regulujú a usmerňujú správanie jednotlivcov. Táto funkcia úzko súvisí s hodnotami a cieľmi, ktoré sú v danej ideológii fundamentálne.
4. *Motivačná funkcia* – ideológie sú úzko späté s praktickým konaním jednotlivcov a spoločností. Ideológie teda nielen popisujú a interpretujú rôzne spoločenské javy a pohyby, ale súčasne aktivizujú k presadzovaniu jej hodnôt a noriem.⁷

Svet nikdy úplne nespoznáme taký, aký naozaj je. Vždy ho budeme interpretovať prostredníctvom rôznych teórií. Jedným zo spôsobov takejto interpretácie sú aj ideológie. Súčasne ľudia okrem poznania toho, aký svet je, resp. ako ho interpretujú, vytvárajú si aj predstavy, aký by mal byť. Aj tieto predstavy sú dôležitou súčasťou ideológií, pretože určujú

⁶ BLACKWELLOVA ENCYKLOPÉDIE POLITICKÉHO MYŠLENÍ. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 182.

⁷ Porov. GEFFERT, Richard: Ideológie v politickom živote (1) - Vznik pojmu a snahy o vymedzenie [online]. *E-polis.cz*, 13. duben 2006. [cit. 2023-04-22]. Dostupné z <https://www.e-polis.cz/clanek/ideologie-v-politickom-zivote-1-vznik-pojmu-a-snahy-o-vymedzenie.html>, ISSN 1801-1438.

smer ľudského konania. V ideológii sú vyjadrené aj záujmy určitej skupiny ľudí, ktoré do veľkej miery závisia od sociálneho postavenia, vzdelania, hodnotových preferencií a podobne, čo sa významne podieľa na podobe jednotlivých ideológií. Keďže určitý rozpor medzi tým, čo je a čo má byť⁸, bude vždy v spoločnosti existovať, je predpoklad, že budú vznikať nové ideológie, ktoré sa budú usilovať tento rozpor zmierniť alebo odstrániť. No súčasne sa budú objavovať nové problémy a nové rozpory. Reagujúc na spomínaného F. Fukuyamu a opierajúc sa o približne tridsaťročnú skúsenosť od vydania jeho najznámejšieho diela, je zrejmé, že ani liberálna demokracia nie je schopná tento rozpor definitívne odstrániť, takže jej víťazstvo nad komunizmom nemožno v žiadnom prípade považovať za koniec dejín. Ideológia, ktorá by bola schopná v plnej miere tento rozpor zrušiť, zatiaľ nevznikla a predpokladám, že ani nikdy nevznikne. Ak by uskutočnenie zámerov nejakej ideológie malo byť zavŕšením dejín, muselo by vytvárať raj pre všetkých už tu na zemi. Ako však upozorňuje K. Popper: „*Všichni, kteří slibovali nebe, stvořili nakonec peklo.*“⁹

Ideológia a kultúra (civilizácia)

Možno povedať, že v 20. storočí dominovali svetu tri veľké ideológie – fašizmus, komunizmus a liberalizmus, z ktorých prežila len tá posledná. Súperenie komunizmu a liberalizmu našlo svoje vyústenie na konci 80-tich a začiatkom 90-tych rokov, z ktorého vzišiel víťazne práve liberalizmus. Koniec studenej vojny vyvolal vášnivé diskusie o tom, ako sa svet bude ďalej vyvíjať. Zrejme najviac v tomto období rezonovala polemika medzi mysliteľmi S. P. Huntingtonom a F. Fukuyamom. Súčasný vývoj ukazuje, že obe reakcie na pád železnej opony boli príliš jednostranné a zjednodušené a ani jedna verzia ďalšieho usporiadania sveta sa nenaplnila. Obaja autori sa však v svojej teórii zmieňujú o úlohe ideológií v budúcnosti a práve preto sú tieto ich myšlienky sú východiskom pre ďalšie uvažovanie.

Podľa S. Huntingtona ideológia západného liberalizmu sice zvíťazila v konkurenčnom boji s komunizmom, no toto jej víťazstvo je v určitom zmysle aj jej „koncom“. Znamená to, že ideológia (ideológie) sa nejako strácajú v úzadí a najdôležitejšia v medzinárodných vzťahoch začína byť civilizačná príslušnosť. Práve v tomto vzťahu ideológie a civilizácie by sme mohli nájsť určitú problematiku. Vyplýva z Huntingtonovho tvrdenia, že pádom komunizmu skončil boj ideológií a začal boj civilizácií. Na problematiku vzťahu týchto pojmov poukázal napr. známy český arabista a islamológ M. Mendel.

„Ideologie – at’ sekulární, nebo náboženské – nemohou vytvářet žádnou dichotomii vůči civilizaci, vždyť jsou její integrální součástí.“¹⁰ Aj keď možno v nejakých obdobiach nie je ich vplyv tak zjavný, ideológie sa „nestratili“, ale sa pretvárajú, vznikajú nové a samozrejme aj zanikajú. Platí to pre civilizáciu nielen západnú, ale aj ostatnú. „Zvýšené napětí v některých oblastech nebo zemích „islámske civilizace“ má povahu vnitřního konfliktu, historického procesu, jehož ideový rámec se jeví v jádru jako trvalý kulturkampf mezi politickými ambicemi nábožensky a sekularisticky orientovanými vrstvami společnosti.“¹¹

⁸ Spoločnosť nie je homogénna, takže v nej existuje aj viacero predstáv o tom, aký by svet mal byť.

⁹ FUNDA, Otakar: *Znavená Evropa umírá*. Praha: Karolinum, 2000, s. 14.

¹⁰ MENDEL, Miloš: „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. In: *Střet civilizací?* Praha: ELK, 2002, s. 32.

¹¹ Tamže, s. 32.

Huntingtonova koncepcia vníma civilizáciu (kultúru) ako jediný (hlavný) zdroj identity človeka v politike. O. Krejčí s týmto názorom polemizuje a poukazuje na to, že kultúra poskytuje svetovému názoru všeobecnejšie hodnoty ako ideológia. „*Kultúra ale len čiastočne určuje, jak lidé posuzují jen některé jevy. Ideologie je ta část světónázorových představ velkých skupin a tříd, která je logicky uspořádanější a vedle pocitových stránek zahrnuje i doktríny jako relativně systematizovaný soubor teorií, symbolů, tradic a hesel, tvořící určitý rámec pro praktické jednání skupin. Z toho hlediska kultura ideologii předchází, ovšem ideologie je blíže k politickému rozhodování.*“¹²

O tom, že je kultúra veľmi všeobecným rámcem hodnôt, nasvedčuje aj možnosť vzniku viacerých ideológií v jednej civilizácii, ktoré môžu byť v riešení niektorých otázok až v protikladnom postavení. Ako príklady možno uviesť komunizmus, nacizmus, fašizmus, liberalizmus, či konzervativizmus. Všetky tieto ideológie vznikli v západnej civilizácii. Niektoré ideológie, ak by sme ich porovnávali so znakmi Západu, ktoré uvádza Huntington¹³, sú s nimi v ostrom protiklade. Ako príklad môžeme zobrať nemecký nacizmus, ktorý mal s princípmi kresťanskej lásky a rovnosti „zrejme“ veľmi málo spoločného. Vláda zákona, spoločenský pluralizmus ako aj iné znaky Západu by sme v tejto ideológii nachádzali s veľkými ťažkosťami. Vznik danej ideológie nie je len záležitosťou osoby Adolfa Hitlera. Síce sa zrodila v lone konkrétnej kultúry a táto kultúra ju nejako umožnila, dôležitejšie je ale to, že táto ideológia, aby mohla „pracovať“, musí sa stretnúť s patričnou odozvou v spoločnosti, je potrebný súhlas. Keby tento súhlas neexistoval, Mein Kampf by bol len jeden z mnohých „literárnych“ pokusov, ktorému by sme v súčasnosti zrejme nevenovali až takú veľkú pozornosť. Napriek tomu, že ide do veľkej miery o zjednodušený pohľad, pretože vznik nemeckého nacizmu je potrebné skúmať v širších hospodárskych, sociálnych, kultúrnych, medzinárodných a historických súvislostiach, chce ale poukázať na to, že kultúra nie je a ani nemôže byť alternatívou, ktorá stojí voči ideológii. Uvedený príklad upozorňuje aj na skutočnosť, že kultúra (civilizácia) je veľmi širokým rámcem, ktorý síce podmieňuje vznik ideológií, no táto všeobecnosť kultúry (civilizácie) umožňuje obrovskú škálu rôznych interpretácií sveta, človeka a spoločnosti, s ktorými potom súvisí aj praktické konanie človeka.

Ideológia liberalizmu a jej miesto v súčasnosti

Ako už bolo vyššie spomenuté, z veľkých ideológií 20. storočia prežila len ideológia liberalizmu. Z uvedeného dôvodu považujem za nutné bližšie sa pri tejto ideológii pozastaviť. Za zakladateľa moderného liberalizmu možno považovať anglického mysliteľa Johna Locka. V svojom diele *Druhé pojednanie o vláde* popisuje prechod od „prirodzeného stavu“ ľudstva k občianskej spoločnosti. Aby sme pochopili tento prechod k politickej moci, treba poukázať na stav, v ktorom ľudia žijú od svojej prirodzenosti. „*Je to stav dokonalé svobody řídit svá jednání a nakládat se svým majetkem a se svými osobami, jak považují za vhodné, v mezích přirozeného zákona, aniž žádají povolení nebo závisí na vůli kohokoli jiného.*“¹⁴ Z uvedeného vyplýva, že

¹² KREJČÍ, Oskar: Hrozivé proroctví. In: *Střet civilizací?* Praha: ELK, 2002, s. 61.

¹³ Podľa S. Huntingtona hlavné znaky Západu sú: antické dedičstvo, katolicizmus a protestantizmus, európske jazyky, oddelenie duchovnej a svetskej autority, vláda zákona, spoločenský pluralizmus, zastupiteľské orgány a individualizmus. (HUNTINGTON, P. Samuel: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu.* Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 68 - 70)

¹⁴ LOCKE, John: *Druhé pojednání o vládě.* Praha: Svoboda, 1992, s. 30.

určitým regulátorom slobody človeka je prirodzený zákon, ktorý pramení z podstaty človeka. Na základe tohto zákona, každý človek má právo na život, slobodu, vlastníť majetok a slobodne s ním narábať. Keďže v tomto stave neexistuje zvrchovaná moc, „je provádění zákona přirozeného v tomto stavu vložena do rukou každého člověka. Tím každý má právo potrestat přestupky tohto zákona v takovém stupni, jaký může zabránit jeho porušování.“¹⁵ Každý človek je v takomto prípade „sudcom“ i vykonávateľom rozsudku. Locke tu však poukazuje na možnosť určitej zaujatosti, sebalásky, či nedodržaní nestrannosti, ktoré pri riešení sporov môže nastať. Z toho dôvodu dochádza na základe slobodnej voľby človeka k nastoleniu občianskej vlády, ktorá má dohliadať na dodržiavanie prirodzených zákonov a nestranne riešiť ich porušenie. Jednou z hlavných úloh politickej moci nie je riadiť spoločnosť a obmedzovať slobodu jednotlivca, ale napomáhať jej rozvoju a súčasne má garantovať a strážiť prirodzené práva človeka. F. Fukuyama v tejto súvislosti uvádza: „*Politický liberalizmus lze definovat prostě jako právní řád, který uznává jistá individuální práva neboli svobody od vládní kontroly.*“¹⁶

Hoci liberalizmus vznikol ako systematické politické učenie až niekedy v 19. storočí, vychádza z ideí a teórií predchádzajúcich zhruba troch storočí. Liberálne idey boli výsledkom pádu feudalizmu v Európe a vzniku trhovej, teda kapitalistickej spoločnosti. Liberalizmus v mnohých ohľadoch odrážal aspirácie rodiacej sa strednej triedy, ktorej záujmy boli v protiklade s etablovanou mocou absolutistických panovníkov a pozemkovej šľachty a spochybňoval absolútnu moc monarchie, ktorá vychádzala z božského práva kráľov. Obhajuje ústavu a zastupiteľskú vládu. Kritizuje politické a ekonomické privilégia pozemkovej šľachty a nespravodlivosť feudalizmu, v ktorom bolo spoločenské postavenie určené narodením.¹⁷ Z uvedeného je zrejme, že liberalizmus je úzko prepojený aj s ekonomickými procesmi¹⁸, v ktorých sa presadzuje voľný trh, ako aj s určitým spôsobom vlády a rozdelením moci, t. j. s demokraciou. Obom týmto „javom“ ešte budem venovať pozornosť.

Aj keď je problematika liberalizmu veľmi široká¹⁹ a nie je možné dostatočne ju tu ozrejmiť, pre potreby tohto príspevku, upriamim pozornosť len na niektoré vybrané aspekty. Prvým je individualizmus, ktorý možno považovať za jeden z nosných princípov liberalizmu. Individualizmus kladie hlavný dôraz na jednotlivca, človeka, individuum a na jeho potreby a záujmy na rozdiel od feudalizmu, kde bol primárne dôležitý záujem nejakej sociálnej skupiny, spoločnosti, nejakého celku. Myšlienky osvietenstva postupne oslobodzujú nevoľníka a stáva sa z neho slobodný človek s prirodzenými právami. Spoločnosť by mala byť usporiadaná tak, aby chránila záujmy a potreby jednotlivca. Druhým je osobná sloboda, ktorú liberáli považujú za najvyššiu politickú hodnotu. Sloboda je podľa liberálov prirodzeným právom človeka a predpokladom pre autentický život. Len ona dáva človeku možnosť vyberať si, voliť a „tvoriť“ seba samého. Je iste samozrejme, že ani podľa liberálov absolútna sloboda nie je možná a ani

¹⁵ Tamže, s. 32.

¹⁶ FUKUYAMA, Francis: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka publishers, 2002, s. 59.

¹⁷ HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994, s. 21.

¹⁸ Liberalizmus možno považovať za hlavnú ideológiu industriálneho Západu. Podľa niektorých politológov dokonca existuje zákonitá väzba medzi liberalizmom a kapitalizmom. HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994, s. 22.

¹⁹ Taktiež samotné učenie liberalizmu nie je jednoliate a bez určitých rozporov, no napriek tomu môžeme v ňom nájsť niečo spoločné, nejaké nespochybniteľné jadro, ktorým je zdôrazňovanie osobnej slobody a princíp individualizmu.

žiaduca, lebo by mohla viesť k obmedzovaniu a zneužívaniu druhých. Každopádne pre mnohých mysliteľov liberalizmu je ideálne dať človeku maximum slobody ako je to len možné.

Ako som už vyššie spomenul, liberalizmus je nejakým spôsobom „aplikovaný“ aj na ekonomické procesy a je silne spätý s kapitalizmom. Jedno zo základných práv človeka je vlastníť majetok a slobodne s ním narábať. Bohatstvo by malo odrážať zásluhy človeka. Podľa liberálov majetok sa získava usilovnou prácou a využitím schopností. Kto je schopnejší a pracovitejší, zaslúži si väčší blahobyť.²⁰ Dôležitú úlohu tu zohráva voľný trh.²¹ Podľa A. Smitha trh funguje podľa želaní a rozhodnutí slobodných jedincov. Sloboda v tržných podmienkach znamenala podľa neho slobodu voľby, t. j. možnosť pre podnikateľa zvoliť si, čo bude vyrábať, pre zamestnanca výber zamestnávateľa a pre spotrebiteľa, aký tovar si kúpi.²²

Kapitalistická ekonomika existuje približne päťsto rokov a postupne sa z Európy a Ameriky rozširuje takmer do celého sveta. Možno teda povedať, že je v súčasnosti jediným systémom, ktorý zasiahol celú planétu. Čo je však jeho podstatou? „*Základným princípem kapitalistickej svetoekonomiky je nekonečná akumulace kapitálu. To je její raison d'être, a všechny její instituce jsou vedeny nutností sledovat tento cíl, odměňovat všechny, kdo tak činí, a trestat všechny, kdo ho nesledují.*“²³

Z uvedeného citátu vyplýva, že podstata a rozvoj tohto systému závisí od kumulácie zisku. Tento zisk sa dá následne použiť na ďalší rozvoj, ktorého cieľom je ďalšie zvyšovanie zisku. Zisk teda zabezpečuje (ak z nejakého dôvodu nedôjde ku krachu) ďalší zisk a takto by sme mohli pokračovať ďalej. Výsledkom tohto systému je však „*stále ostrejšie polarizace světosystému na horních 20 procent a spodních 80 procent – polarizace, jež je současně ekonomická, politická, sociální a kulturní.*“²⁴ Mnoho kritikov globalizácie poukazuje práve na tento dôsledok. Medzi nich patrí aj Z. Bauman, ktorý odvolávajúc sa na dokument OSN *Správa o vývoji ľudstva* z roku 1996 a komentár Victora Keegana uvádza, že bohatstvo 358 „globálnych milionárov“ sa rovná súhrnu 2,3 miliardy najchudobnejších ľudí (45 % svetovej populácie).²⁵ Hoci tieto údaje boli získané ešte na konci minulého storočia, Bauman sa prikláňa k názoru, že táto polarizácia naďalej pokračuje.²⁶ Gilles Lipovetsky napríklad uvádza, že polovica populácie musí vyžiť z menej než dvoch eur na deň.²⁷ Aké sú však limity kapitalizmu? Do kedy môže takýto trend pokračovať?

Vyššie spomínaný Gilles Lipovetsky vo svojej publikácii *Globalizovaný Západ* hovorí, že kapitalizmus sa rozšíril po celej zemeguli a trh sa stal planetárnym.²⁸ Víťazstvo trhu však nie je len hospodárskym javom, ale silno pôsobí aj v kultúrnej sfére. Mnohé autority „minulosti“ (cirkev, národ, umenie, štát, ale aj niektoré ideológie, napr. socializmus), ktoré boli určitým

²⁰ Tamže, s. 28.

²¹ V teóriách ekonomického liberalizmu existujú rozdiely v tom, či a do akej miery by mal štát trh regulovať. Energetická kríza, ktorá bola vyvolaná vojnou na Ukrajine, otvára nové otázky týkajúce sa určitej regulácie trhu.

²² Tamže, s. 40.

²³ WALLERSTEIN, Immanuel: *Evropejský univerzalizmus*. Praha: Slon, 2008, s. 55.

²⁴ Tamže, s. 56.

²⁵ BAUMAN, Zygmund: *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 86.

²⁶ Mnohé súčasné štúdie venujúce sa tejto problematike potvrdzujú Baumanove slová.

²⁷ LIPOVETSKY, Gilles: *Globalizovaný Západ: polemika o planetárni kultúre*. Praha: Prostor, 2012, s. 38.

²⁸ Tamže, s. 21.

protipólom a regulátorom trhu, strácajú svoju silu. Trh je jedným z dôležitých prvkov toho, čo Lipovetsky nazýva svetokultúra. Okrem trhu do svetokultúry patria aj konzumný spôsob života, vedotechnika, individualizmus a kultúrno-komunikačný priemysel.²⁹ Súčasne svetokultúra dostáva do popredia dva silné myšlienkové prúdy a to ekológiu a ochranu ľudských práv. Je však otázne, do akej miery je možné skĺbiť požiadavku ekológie s hyperkonzumom, t. j. kultúrou nadmernej spotreby, ktorý je hlavným znakom svetokultúry. Taktiež „maximalizácia“ ľudských práv a prílišný individualizmus sú príčinou postupného prekonávania kolektívnych štruktúr a určitého rozvratu spoločnosti. Súčasne je výrazným znakom súčasného diania stále väčší ústup občanov zo sféry politiky, čo možno vnímať za isté ohrozenie politických systémov vychádzajúcich z demokratických princípov.

Jednou z hlavných príčin rozkladu spoločnosti je podľa Fukuyama prehnaný individualizmus. Aj keď je individualizmus základným kameňom modernej demokracie, jeho krajná podoba môže mať na demokraciu negatívny dopad z dôvodu znižovania sociálnej súdržnosti.³⁰ „Spoločnosť, ktorá ustavične rozvracia normy a pravidlá v mene narastajúcej slobodnej voľby jednotlivca, sa ocitne v stave čoraz väčšieho rozkladu, bude rozdrobená, izolovaná a neschopná realizovať spoločné ciele a úlohy.“³¹ Takáto „spoločnosť“ postráda určitý stmelujúci prvok, ktorý je pre jej existenciu nevyhnutný. Kde ho však opätovne nájsť? V náboženstve, filozofii, novej ideológii, tradícii? Položené otázky chcú len poukázať na dôležitosť určitých spoločných hodnôt a noriem, bez ktorých nielen spoločnosť nemôže fungovať efektívne, ale sú nepostrádateľné aj pre relatívne bezproblémové fungovanie liberálnej demokracie. „Liberálna demokracia pre svoje náležité fungovanie vždy potrebovala určité spoločné kultúrne hodnoty.“³²

Ako som už na inom mieste uvádzal, demokracia a liberalizmus sú však veľmi úzko späté. Vznik občianskej spoločnosti je výsledkom rozhodnutia slobodných ľudí. Jediným suverénom je ľud, od ktorého pochádza všetka moc. Demokracia je podľa Fukuyamu „právo, priznané obecně všem občanům, mít účast na politické moci, tedy právo všech občanů volit a podílet se na politice. Právo podílet se na politice lze chápat jen jako další liberální právo – samozřejmě to nejdůležitější - , a proto je liberalizmus historicky úzce spojen s demokracií.“³³

Keď sa bližšie pozrieme na fungovanie liberálnej demokracie, ukazuje sa čoraz viac, že jej princípy začínajú byť spochybňované. Liberálna demokracia, ale aj ostatné politické režimy, aby mohli efektívne fungovať, potrebujú existenciu určitej politickej jednotky, v rámci ktorej je politická moc uskutočňovaná. Táto jednotka je zvyčajne „národný“ štát. Proces globalizácie so sebou prináša postupné spochybňovanie úlohy a zvrchovanosti štátu a jeho oslabovanie. Upozorňujú na to viacerí autori. Spomeniem aspoň Z. Baumana, či E. Hobsbawma.

Podľa Z. Baumana „legislativní a exekutivní svrchovanost moderního státu se musela posadit na „třínožku“ vojenské, hospodářské a kulturní svrchovanosti.“³⁴ Práve pod vplyvom globalizácie sa všetky tieto opory štátu výrazne oslabili, čoho výsledkom je, že „je jeho materiální základna zničena, jeho svrchovanost a nezávislost anulována a jeho politická třída

²⁹ Tamže, s. 16.

³⁰ FUKUYAMA, F.: *Velký rozvrat*. Bratislava: Agora, 2005, s. 74.

³¹ Tamže, s. 27.

³² Tamže, s. 23.

³³ FUKUYAMA, Francis: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka publishers, 2002, s. 59 - 60.

³⁴ BAUMAN, Zygmund: *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 77.

potlačena, stáva sa národný štát pouhou bezpečnostní službou pro megaspolečnosti...“³⁵ Moc v štáte, ktorá sa v demokracii chápe ako vôľa ľudu, sa postupne od štátu a teda aj ľudu „odtrháva“ a dostáva sa do rúk veľkých nadnárodných spoločností.

Tu je ale dôležité uviesť, že toto oslabovanie moci a vplyvu je príznačné aj pre štáty, ktoré nezaraďujeme medzi demokratické. Podľa E. Hobsbawma vlády moderných štátov vychádzajú z troch dôležitých predpokladov, ktoré podľa neho platia stále v menšej miere. Tými predpokladmi sú:

1. vláda má väčšiu moc, než iné jednotky, ktoré pôsobia na danom území
2. obyvatelia štátu viac či menej ochotne akceptujú autoritu vlády
3. ľudia veria, že im vlády môžu poskytnúť služby, ktoré by im za iných okolností neboli poskytnuté buď vôbec alebo nie tak efektívne ako im ich poskytuje štát³⁶

Vyššie uvedené procesy ukazujú, že do určitej krízy sa dostáva nielen štát a demokracia, ale aj samotný liberalizmus. F. Fukuyama, ktorý po studenej vojne videl v liberalizme konečnú fázu ľudských dejín a ich zavŕšenie, dospieva v svojej novej knihe *Liberalism and its Discontents (Omyly liberalizmu)* k záveru, že liberalizmus je dnes po celom svete vážne ohrozený. V treťom desaťročí 21. storočia sa už tejto ideológii posmievajú pravicoví populistí aj ľavicoví progresivisti.³⁷

Americký politológ Patrick J. Deneen hovorí o tom, že liberalizmus zlyhal. Nie však kvôli tomu, že sklamal, ale že sa naplnil. „Selhal, pretože byl úspěšný. Když se liberalismus „stal více sám sebou“, když začala být zřejmější jeho vnitřní logika a jeho vnitřní protiklady, vytvořil patologie, jež deformují jak jeho vlastní tvrzení, tak ovšem i realizaci liberální ideologie. Politická filozofie, vytvořená, aby posílila spravedlnost, bránila pluralistickou mozaiku různých kultur a vyznání, chránila lidskou důstojnost a – jak jinak – rozšířila svobodu člověka, vytváří v praxi obrovitou nerovnost, posiluje uniformitu a homogennost, rozšiřuje hmotnou i duchovní degradaci a podkopává svobodu.“³⁸ Ak liberalizmus naozaj naplnil to, k čomu bol určený, a jeho ďalšie uplatňovanie prináša opak toho, čo bolo jeho pôvodným zámerom, stáva sa ideológiou nielenže nepotrebnou, ale až škodlivou. Je to však naozaj tak? A čím by mal byť liberalizmus nahradený? Predpokladám, že vyššie položené otázky ešte len čakajú na dostatočné odpovede.

Štúdia je výstupom grantového projektu: KEGA 041UKF – 4/2022 *Príprava učebných textov nosných predmetov študijného programu kulturológia.*

Literatúra a zdroje

ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1990, 304 s. ISBN 80-04-26038-1.

BAUMAN, Z.: *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 2000, 158 s. ISBN 80-204-0817-7.

BLACKWELLOVA ENCYKLOPEDIA POLITICKÉHO MYŠLENÍ. Brno: Barrister & Principal, 2003, 560 s. ISBN 80-85947-56-0.

³⁵ Tamže, s. 82.

³⁶ HOBBSAWM, Eric: *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha: Academia, 2009, s. 83 – 84.

³⁷ BEDNÁŘ, Luďěk: Fukuyama už vidí ohrozenie liberalizmu [online]. *Standard.sk*, 11. júl 2022. [cit. 2023-04-25]. Dostupné <https://standard.sk/225540/fukuyama-uz-vidi-ohrozenie-liberalizmu/>.

³⁸ DENEEN, J. Patrick: *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia, 2019, s. 20.

- DENEEN, J. P.: *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia, 2019, 176 s. ISBN 978-80-200-3050-4.
- FUKUYAMA, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka publishers, 2002, 379 s. ISBN 80-86182-27-4.
- FUKUYAMA, F.: *Velký rozvrat*. Bratislava: Agora, 2005, 344 s. ISBN 80-969394-1-6.
- FUNDA, O.: *Znavená Evropa umírá*. Praha: Karolinum, 2000, 179 s. ISBN 80-7184-944-8.
- HEYWOOD, A.: *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994, 293 s. ISBN 80-85865-10-6.
- HOBSBAWM, E.: *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha: Academia, 2009, 134 s. ISBN 978-80-200-1725-3.
- HUNTINGTON, P. S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001, 447 s. ISBN 80-86182-49-5.
- KREJČÍ, O.: Hroživé proctví. In: *Střet civilizací?* Praha: ELK, 2002, s. 49 – 74. ISBN 80-86316-3-9.
- LIPOVETSKY, Gilles: *Globalizovaný Západ: polemika o planetární kultuře*. Praha: Prostor, 2012, 231 s. ISBN 978-80-7260-265-0.
- LOCKE, J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992, 184 s. ISBN 80-205-0222-X.
- MENDEL, M.: „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. In: *Střet civilizací?* Praha: ELK, 2002, s. 19 – 48. ISBN 80-86316-3-9.
- WALLERSTEIN, I.: *Evropský univerzalizmus*. Praha: Slon, 2008, 92 s. ISBN 978-80-86429-81-6.

Internetové zdroje

- BEDNÁŘ, Luďěk: Fukuyama už vidí ohrozenie liberalizmu [online]. *Standard.sk*, 11. júl 2022. [cit. 2023-04-25]. Dostupné <https://standard.sk/225540/fukuyama-uz-vidi-ohrozenie-liberalizmu/>.
- GEFFERT, Richard: Ideológie v politickom živote (1) - Vznik pojmu a snahy o vymedzenie [online]. *E-polis.cz*, 13. duben 2006. [cit. 2023-04-22]. Dostupné z <<https://www.e-polis.cz/clanek/ideologie-v-politickom-zivote-1-vznik-pojmu-a-snahy-o-vymedzenie.html>, ISSN 1801-1438.
- GEFFERT, Richard: Ideológie v politickom živote (2) - K otázke jejich zrodzenia a statusu [online]. *E-polis.cz*, 23. duben 2006. [cit. 2023-04-22]. Dostupné z <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/142-ideologie-v-politickom-zivote-2-k-otazke-jejich-zrodzenia-a-statusu.html>>. ISSN 1801-1438..

Liberalism Ideology and its Place in the Contemporary World

The article deals with the study of the liberalism ideology and its place in the current worldwide happenings. The starting point of the research is grasping the very essence of ideology, and subsequently, pointing out at several functions, every ideology fulfils. From the general understanding of ideology, the author moves to the ideology of liberalism. He draws attention to its origins, essence, main features and to how this ideology gets involved in the processes taking place in the current globalised world. The article results in pointing out at some of its weaknesses and limits.

Mgr. Jozef Palitefka, PhD.

Oddelenie kulturológie – ÚMKTKE

FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

jpalitefka@ukf.sk